

МОВНА ДИСКРИМІНАЦІЯ В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

І.О. Голуб (Харків)

Стаття присвячена встановленню мовних засобів, за допомогою яких у німецькомовному публіцистичному дискурсі виражаються певні різновиди дискримінації. З'ясовано суть мовної дискримінації, розглянуто зв'язок стратегії дискримінації з поняттям дискурсу упередження. Робиться висновок, що певні лексичні, граматичні, стилістичні та інші індикатори дискримінації можуть впливати на надання висловленню імпліцитного смислу.

Ключові слова: дискримінація, дискурс, імпліцитність, індикатор, упередження.

И.А. Голуб. Языковая дискриминация в немецкоязычном публицистическом дискурсе. Стаття посвящена установлению языковых средств, с помощью которых в немецкоязычном публицистическом дискурсе выражаются различные виды дискриминации. Установлена суть языковой дискриминации, рассмотрена связь между стратегиями дискриминации и понятием дискурса предубеждения. Делается вывод, что определенные лексические, грамматические, стилистические и другие индикаторы дискриминации могут придавать высказыванию имплицитный смысл.

Ключевые слова: дискриминация, дискурс, имплицитность, индикатор, предубеждение.

I.A. Golub. Language discrimination in German journalistic discourse. The article deals with determination of language means with help of which in German journalistic discourse different kinds of discrimination can be expressed. The essence of the language discrimination is determined; the connection between discrimination strategies and the notion of prejudice discourse is analyzed. A conclusion is made that certain lexical, grammatical, stylistic and other markers of discrimination can influence acquisition of some implicit meaning in the utterances.

Key words: discrimination, discourse, implicitness, marker, prejudice.

В умовах зростаючої ролі соціолінгвістичних досліджень у рамках сучасної когнітивно-комунікативної парадигми лінгвістики та поширення певних упереджень щодо іноземців у німецькомовній лінгвокультурній спільноті особливої актуальності набуває звернення до мовних аспектів дискримінації та расизму. Дослідницька традиція цієї тематики сягає середини 80-х рр. ХХ ст., коли співробітники Інституту мовознавства Віденського університету звернулися до різних типів дискурсу, що стосуються національних меншин в Австрії. З того часу основна увага в дослідженнях мовних аспектів проявів расизму в дискурсі, які проводяться на матеріалах засобів масової інформації, надається двом проблемам: 1) як формуються етнічні упередження; 2) як співвідносяться «мова і політика та мова в політиці» [1]. Сам термін «дискурс упередження» належить Т. Ван Дейку, який займався стратегічними аспектами расистського дискурсу [7]. Проте, проблема визначення засобів вираження дискримінації у мові й надалі залишається невирішеною, а саме, не

з'ясовано, які мовні засоби використовуються у німецькомовному публіцистичному дискурсі для вираження стратегії дискримінації, не визначені їх кількісні та якісні показники.

Мета цієї статті – окреслити коло мовних засобів, за допомогою яких у німецькомовному публіцистичному дискурсі виражаються різновиди дискримінації.

Об'єктом дослідження є німецькомовні висловлення, які відображають стратегію дискримінації та вивчаються на предмет встановлення відповідних мовних засобів.

Дослідження проводилося на матеріалі німецькомовної преси кінця ХХ – початку ХХІ ст. з політичної тематики.

Під соціальною дискримінацією розуміємо категоріальний погляд на людину з точки зору національності та її негативне оцінювання [9, с.13]. Категоріальний погляд – це мовне «посилання» на людину за допомогою соціальних категорій, наприклад: «єврей», «турок», «циган» та ін. У цьому випадку людина, про яку йдеться, сприймається не як окремих індивідуум, а як носій певної соціальної категорії. Посилання може виражатися «прямо», із застосуванням звичайної назви соціальної категорії, або «непрямо», коли на походження даної людини натякується шляхом вказування на географічну назву: *Korea ist ein unterentwickeltes Land*, тобто для категоризації мовець застосовує тактики прямого (*Was hat ein Türke hier zu suchen?*) та непрямого посилання (*Polen ist komisch*). Крім цього, ми встановили й інші тактики: визначене позначення (*Da wo ihr herkommt*), пряме звертання (*Ihr lernt das nie*), ауто-референційне посилання (*Wir Deutschen sollten uns nicht für dumm verkaufen lassen*), анафоричне посилання (*Die lassen es sich gut gehen*), неперсоніфіковане посилання (*Alles, was von drüben kommt, ist arbeitsscheu*), дистанційні вказівні займенники (*Die dort sind ganz anders*).

Поряд із категоризацією, мінімальною семантичною складовою соціальної дискримінації є оцінювання. Зазвичай, оцінювання представників певної національності відбувається за допомогою виразів з негативною конотацією. Наш матеріал дозволяє виділити такі тактики оцінювання: негативне позначення категорії (*Scheinasylanten, Wirtschaftsflüchtlinge*), приписування негативних якостей (*Die sind faul*), негативне ставлення до певних сторін людської діяльності (*Die arbeiten nicht gerne*), негативний опис дії (*Ausländer bummeln bei der Arbeit*), підсилення шляхом переліку (*Bei mir arbeitet ein Ausländer: klein, stark und dumm*), підпорядкування (*Das sind Faulpelze*), генералізація (*Ausländer sind alles Faulpelze; Ausländer bummeln immer bei der Arbeit*), позитивне зображення (*Er ist ein fleißiger Ausländer*), експліцитне порівняння (*Ausländer machen ihre Arbeit nicht gleich gut wie Deutsche*). Останній приклад ілюструє експліцитне вираження стратегії дискримінації, оскільки лексикалізуються усі три елемента порівняння: обидві соціальні категорії, що підлягають порівнянню, та критерій порівняння.

Вважаємо важливим відокремити поняття «дискримінація» та «образа». Якщо оцінювання стосується категорії в цілому (*Alle Ausländer sind faul*) або конкретної людини як представника цієї категорії (*Er ist so faul wie jeder Ausländer*), ми маємо справу з дискримінацією. Якщо ж оцінюванню підлягає певна індивідуальна ознака людини, що не має жодного відношення до соціальної категорії, – з образою.

Мовна дискримінація реалізується у дискурсі упередження. Соціальний психолог Гордон Олпорт, класик досліджень проблем упереджень, дає таке визначення упередження: упередження – це ворожість, що лежить в основі міжлюдських відносин і спрямована проти цілої групи або окремих членів суспільства [4]. Т. Ван Дейк детально розглянув роль засобів масової інформації у розповсюдженні расизму. Проаналізувавши тисячі газетних, телевізійних та радіо-новин в Британії та Голландії, він доходить висновку, що найчастіші теми, які стосуються расизму в пресі, відповідають переважаючим етнічним упередженням, що виражаються у повсякденних розмовах: імміграція як вторгнення, іммігранти і біженці як паразити, джерело злочинності та насильства, а також труднощі сприйняття іншої культури [7].

Упередження тісно пов'язані зі стереотипами, цінностями, принципами кожної окремої нації. За визначенням І. О. Стерніна, цінності – це соціальні, соціально-психологічні ідеї та погляди, що їх дотримується вся нація і вони передаються від покоління до покоління. Цінності – це те, що апріорі оцінюється етнічним колективом як щось «добре» і «правильне» та є взірцем для наслідування та виховання. Принципи – це конкретні стереотипи мислення та поведінки; «загальна думка, уявлення, переконання, сталі звички в діяльності, вони обумовлюють розуміння дійсності» [2, с. 108-109]. Проте на думку Рут Водак, яка разом з іншими співробітниками Віденського університету займалась дослідженням проблем упереджень в післявоєнній Австрії, саме стереотипи здійснюють функцію єдиного мовного регулювання для упереджених людей, вони є обов'язковими компонентами словникового запасу на позначення деякої меншості або групи аутсайдерів зі всією притаманною цим мовним одиницям палітрою невимовлених негативних оцінок, що мають на увазі" [1]. Страх перед всім чужим, перед впливом іноземців і злочинністю, перед безробіттям і насильством наростає у західному суспільстві. Все більш виразно позначаються в Австрії образи ворогів, зокрема це відбувається і у сфері офіційного дискурсу. Це цілком узгоджується з усвідомленням себе, що посилюється, тобто своєї національної ідентичності, з точною характеристикою інсайдерів і аутсайдерів, що дається відповідно ситуації. "Ми – це ми" – це гасло підтримує інший: "Човен повний!", внаслідок чого розповсюджується страх перед засиллям іноземців в Австрії. "Батьківщину треба захищати", – зазначається в засобах масової інформації Карінтії. Особливо помітно була в публічному дискурсі 1990 р.

суперечність між ейфорією з приводу падіння залізної завіси і упередженнями, які з'явилися, як тільки австрійці зіткнулися з практичними проблемами іммігрантів [1, с 96].

Поставляючи лексичні засоби, що мотивують або просто пояснюють деякі дії, (наприклад, метафора «Човен повний»), стереотипи слугують закріпленню упереджень. У такий спосіб мова слугує розповсюдженню упереджень, упередження формуються і реалізуються за допомогою мови. [1, с. 97] Результати досліджень показують, що мовна форма висловлень, що виражають упередження, змінюється залежно від кола читачів, змісту і контексту. Приєднуючись до думки І.С. Шевченко та О.І. Морозової про те, що в реальному спілкуванні типи і підтипи дискурсу у чистому вигляді зустрічаються доволі рідко [3, с. 236], вважаємо, що досліджуваний нами дискурс упередження також має риси інших видів дискурсу, наприклад, конфліктного, патріотичного, а реалізуватися він може у рамках побутового, політичного, публіцистичного дискурсу тощо.

У мові соціальна дискримінація може з'являтися в експліцитній або імпліцитній формі. У тому випадку, коли лексикалізуються як окрема соціальна категорія (*Die Ausländer*), так і оцінювання, що до неї відносне (*sind faul*), ідеться про експліцитну дискримінацію, в зворотному випадку – про імпліцитну. Відповідно до цього і мовні засоби реалізації стратегії дискримінації поділяються на експліцитні та імпліцитні. Експліцитна дискримінація реалізується за допомогою лексем, які виражають негативну оцінку (*Alles, was von drüben kommt, ist arbeitsscheu*). Проте, наш матеріал засвідчує, що експліцитна дискримінація у публіцистичному дискурсі не є поширеним явищем. Це обумовлюється особливостями менталітету німців. Також опитування інформантів підтвердило, що експліцитна дискримінація в пресі є малоймовірною з причин політичного характеру. Щодо імпліцитної дискримінації, приєдуємося до думки Ф. Вагнера, який зазначає, що висловлення тоді є імпліцитним, коли у читача або слухача виникає враження, що йому (висловленню) бракує експліцитності (виразності, ясності) [9, с. 45]. Розуміння як імпліцитної, так і експліцитної інформації у тексті свідчить про культурну грамотність читача.

Для позначення мовних засобів, що вказують на наявність стратегії дискримінації у німецькомовному дискурсі, ми користуємося терміном 'індикатор', який був уведений у прагмалінгвістику Дж.Л. Остіном (*speech devices*) [5, с.74]. Важливо підкреслити, що індикатор не повинен встановлювати однозначне або навіть оборотне однозначне відношення між виразом і змістом. Термін «індикатор» розуміється як «вказівка», а не як «однозначна ознака», тобто зв'язок між індикатором і феноменом не є ні однозначним, ні зворотно однозначним [9, с. 100].

Мовні індикатори імпліцитної дискримінації, зафіксовані у нашому корпусі, можна поділити на чотири різновиди: інтонаційні, риторичні, морфо-синтаксичні та лексичні

засоби. Перша група не є релевантною для нашого дослідження, оскільки воно проводиться на матеріалі письмового публіцистичного дискурсу.

Риторичні засоби представлені такими фігурами мовлення як натяк, іронія, метафора, гіпербола та літота. Приміром, гіперболічним є висловлення *So viele Ausländer hier. Ich kann nicht glauben, dass das Deutschland ist!* Метафоричне переосмислення ілюструє висловлення *Die Ausländer überfluten unser Land. Das Boot ist voll.*

До морфо-синтаксичних засобів належать комунікативний тип речення, порядок слів, еліпс та умовний спосіб дієслова: *Dabei könnte er froh sein, dass er hier leben kann.*

Лексичні індикатори – сполучники, відносні займенники, епістемічні вирази, допоміжні та модальні дієслова, прикметники, частки, сполучники та сполучні прислівники. Особливого значення набуває в дискурсі упередження використання оцінних прикметників: *In meiner Firma arbeiten noch immer viele Türken, sie arbeiten alle ordentlich.*

Окремі особові займенники можуть мати функцію зближення або віддалення. Дослідники підкреслюють, що в певних межах варіація особових займенників може мати мовно-психологічне значення. Використання недоцільних займенників також має своє тлумачне значення [10, с. 21]. Т. Ван Дейк особливу увагу приділяє функції віддалення у деяких займенниках (*these, those, such*), які він називає *demonstratives of distance*. Він констатує, що ці займенники найчастіше використовуються з третьою особою множини з метою посилання на меншини [6, с. 137], наприклад: *Those people will never be able to understand that.*

Частки та модальні слова як лексичні індикатори дискримінації вказують на тональність висловлення – зневажливе, зарозуміле ставлення до іноземців або, навпаки, співчуття та солідарність з ними:

Natürlich wollen wir ein gutes Miteinander zwischen Deutschen und Ausländern in diesem Land, wobei klar ist, dass jeder Ausländer hier nach seinen eigenen kulturellen oder religiösen Vorstellungen leben kann;

Man muss doch ganz offen und nüchtern feststellen, dass jeder Deutsche, der einen Verwaltungsgerichtsprozess führt und verliert, die Konsequenzen tragen muss, dass aber bei Ausländern, die als Asylbewerber hierher kommen und nicht als politisch Verfolgte anerkannt werden, die Konsequenz ausbleibt;

Частотними є комбінації декількох індикаторів дискримінації, що спричиняє збільшення їхньої впливової сили: *Von Bucaram weiß man, dass er täglich joggt, daneben auch leidlich singen und tanzen kann – wie aber sein Regierungsprogramm aussieht, bleibt bis heute ein Buch mit sieben Siegeln.*

Слід зауважити, що провідним серед чинників реалізації імпліцитності у дискурсі є дискурсивний контекст, на чому наголошують Дж.Л. Остін та Г.П. Грайс [5, 8]. Без дискурсивного контексту інтерпретація імпліцитних смислів у дискурсі є неможливою, оскільки він відіграє вирішальну роль в реалізації значень і смислів у будь-якому типі дискурсу.

Аналіз індикаторів дискримінації дозволив виділити такі семантичні різновиди дискримінації як негативна, позитивна дискримінація та антидискримінація.

Негативна дискримінація – класичний випадок дискримінації, коли категоріальний погляд комбінується з негативною оцінкою:

Wir dürfen nicht darüber hinwegtäuschen oder verwischen, dass natürlich alle Menschen gleich sind, und dass wir uns auch allen Menschen verpflichtet fühlen, aber das eben Frankreich für die Franzosen zuständig ist, Polen für die Polen, Italien für die Italiener, und die Bundesrepublik Deutschland für die Deutschen, und zwar für alle Deutschen;

Sächsischen Akzent darf der Boy ruhig sprechen (viel schlechter versteht man Türken auch nicht), denn nicht jeder kann sich einen akzentfreien DDR-Diener leisten;

Immer mehr Ausländer überschwemmen Deutschland, vergewaltigen deutsche Frauen, doch das wird in den Medien totgeschwiegen.

Позитивна дискримінація – той випадок, коли категоріальний погляд комбінується з позитивною оцінкою, яка є для мовця незвичайною. У такий спосіб мовець виражає своє негативне ставлення до певної категорії іноземців:

Vor allem aber – das wirklich vor allem – die Freude der Flüchtlinge, bei uns zu sein, in der Freiheit, in einem Lande, das ihnen nicht Perspektivpläne, sondern Perspektiven, das ihnen Zukunft bietet;

Die Flüchtlinge und Umsiedler erwiesen sich sogar als die eigentlichen Motoren aller gesellschaftlichen Veränderung in der DDR;

Ich finde, die Türken in den Geschäften in Kreuzberg sind sogar sehr freundlich;

Er ist ein fleißiger Ausländer.

Ці висловлення демонструють позитивну дискримінацію, оскільки, хоча в них не есплікується негативне ставлення до біженців, але мовець має на увазі імплікатуру «Зазвичай це не є так, але...». Цей імпліцитний смисл передається за допомогою таких прийменників з підсилювальною функцією як *wirklich* та *sogar*, або навіть без додавання підсилювальних елементів, як в останньому прикладі.

Антидискримінація представлена висловленнями, які мають так саму структуру, як і негативна дискримінація, але в той самий час вони дистанційовані від категоріального погляду або негативною оцінкою:

Vergessen wird auch, dass Ausländer nicht nur bei uns lernen oder studieren, sondern auch unsere jungen Leute im Ausland Bildung erwerben. Vergessen wird manchmal, dass persönliches Glück, die Liebe, nicht vor Ländergrenzen halt macht;

Und letztlich: Ausländer kann jeder von uns werden, er muß nur die Grenze passieren;

Gerade Ausländer haben es besonders schwer, mit der neuen Situation zurechtzukommen.

В останньому прикладі за допомогою частки *gerade* вказується на особливу ситуацію, в якій опинились іноземці, та апелюється до співчуття. Оцінювання не є однозначно негативним, але все ж воно вказує на матеріальну нездатність названої категорії іноземців і у разі зміни вибору слів набуло б негативного смислу. Проте вживання таких виразів, як *haben es besonders schwer* та *zurechtzukommen* спонукає до розуміння й співчуття та пов'язує це висловлення з антидискримінацією.

Таким чином, нам вдалося з'ясувати суть мовної дискримінації, визначити дві її провідні складові – мовну категоризацію та оцінювання, розглянути зв'язок стратегії дискримінації з поняттям дискурсу упередження, виділити риторичні, морфо-синтаксичні та лексичні різновиди індикаторів дискримінації, проаналізувати їх вплив на надання висловленню імпліцитного смислу, виділити три семантичні різновиди дискримінації – позитивну, негативну та антидискримінацію.

До перспектив дослідження відносимо поглиблення аналізу окремих різновидів дискримінації, встановлення закономірностей їх реалізації, а також розгляд лінгвокультурних і лінгвопрагматичних властивостей імпліцитної дискримінації в порівняльному аспекті з метою визначення універсальних і етноспецифічних характеристик дискримінації в німецькій, українській та російській пресі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика / Рут Водак ; пер. с англ. и нем. – Волгоград : Перемена, 1997. – 144 с. 2. Стернин И. А. Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры / И. А. Стернин // Этнокультурная специфика языкового сознания. – М. : ИЯ РАН, 1996. – С. 97–112. 3. Шевченко І.С. Проблеми типології дискурсу / І.С. Шевченко, О.І. Морозова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків : Константа, 2005. – С. 233–236. 4. Allport G. The Nature of Prejudice / G. Allport. – N.J. : Addison Wesley, 1954. - 537 p. 5. Austin J.L. How to do things with words / J.L. Austin. – Cambridge/Mass. : Harvard Univ. Press, 1962. – 166 p. 6. Dijk T. van. Prejudice in Discourse. An Analysis of Ethnic Prejudice Cognition and Conversation / T. van Dijk. – Amsterdam : Routledge, 1984. – 170 p. 7. Dijk T. van. Rassismus heute: Der Diskurs der Elite und seine Funktion für die Reproduktion des Rassismus : Diss. / T. van Dijk. – Duisburg, 1991 ; [DISS-Texte, Nr. 14]. 8. Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // ders. Studies in the Way of Words. – Cambridge (Mass.), L. : Harvard Univ. Press, 1991. – P. 22–40. 9. Wagner F. Implizite sprachliche Diskriminierung als Sprechakt. Lexikalische Indikatoren impliziter Diskriminierung in Medientexten /

F. Wagner. – Tübingen : Narr, 2001. – 180 S. 10. Wiener M. Language within Language: Immediacy, a Channel in Verbal Communication / M. Wiener, A. Mehrabian. – New York : Wiley, 1968. – 214 p.

© I.O. Голуб, 2009